

## วิเคราะห์ภูมิปัญญาพื้นถิ่น : ศิลปหัตถกรรม

ภูมิปัญญาพื้นถิ่น (local wisdom) ในภาคตะวันออกเป็นความรู้ ความสามารถของชาวบ้านที่เกิดจากสติปัญญา ความคิดค้นหาวิธีการจัดการสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนสามารถนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ หรือความรู้ความสามารถของบรรพบุรุษที่ได้รับการสั่งสมถ่ายทอดและพัฒนาประสบการณ์ในอดีตต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยภูมิปัญญาพื้นถิ่นของภาคตะวันออกแต่ละพื้นที่ชุมชน มีลักษณะแตกต่างกันไปตามสภาพของภูมิประเทศ สิ่งแวดล้อม และการถ่ายทอดสืบต่อกันมา ประการสำคัญภูมิปัญญาพื้นถิ่นเป็นความจำเพาะกับท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์หรือความชัดเจนจากชีวิตและสังคมหนึ่ง ๆ เพราะฉะนั้นภูมิปัญญาพื้นถิ่นจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก มี “วัสดุหรือวัตถุดิบ” ได้มาจากพื้นที่ชุมชนของแต่ละสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยต่อการผลิต “ศิลปหัตถกรรม” เช่น ภูมิประเทศของชุมชนบางแห่งมีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ป่าไผ่ ป่าจากมากก็จะนำวัตถุดิบพื้นถิ่น ได้แก่ เถาวัลย์ ไม้ไผ่ ใบจาก มาประดิษฐ์และจักสานเป็นสิ่งของเครื่องใช้หรือชุดตัดหินที่มีคุณสมบัติจำเพาะจากแนวเทือกเขาหินทราย หินแกรนิต ในภูมิภาคใกล้เคียง ขึ้นมาสกัดตัดแต่งเป็นภาชนะใช้สอยประจำครัวเรือน เป็นต้น การก่อเกิดภูมิปัญญาพื้นถิ่นข้างต้น มาจากอิทธิพลของภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อม รวมถึงวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นหรือชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญ วิเคราะห์ตามข้อมูลพื้นฐานทางศิลปหัตถกรรมได้เป็นประเภท ดังนี้คือ

1. การแกะสลักหิน
2. การต่อเรือ
3. การทอเสื่อ
4. การจักสาน
5. การทำพลอย
6. การทำของที่ระลึก

---

‘ประเวศ วะสี. “การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น” ใน ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท. 2534. หน้า 83.

## การแกะสลักหิน

การแกะสลักหินของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิปัญญาพื้นถิ่นและเป็นกลวิธี ได้รับการสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยเฉพาะในช่วงการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแห่งใหม่ขึ้นแทนกรุงศรีอยุธยาที่ถูกพม่าเผาทำลายในปี พ.ศ.2310 จนไม่สามารถใช้การได้ การสร้างบ้าน แปลงเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ให้เหมาะสม สวยงามเป็นศรีสง่าของแผ่นดินเช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยาในที่ตั้งแห่งใหม่ฝั่งทิศตะวันออกเฉียงของแม่น้ำเจ้าพระยา จึงเป็นงานใหญ่ที่ต้องระดมผู้คน ช่างฝีมือ และวัสดุอุปกรณ์เป็นจำนวนมาก วัสดุที่นำมาใช้ก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง และวัดที่สำคัญๆ ต้องคัดสรรและนำเข้าวัสดุจากแหล่งผลิตทั้งนอกเมืองและในเมืองเข้ามาใช้ให้พอเพียงกับปริมาณและเนื้อหาของโครงการขนาดใหญ่ และการสร้างสรรค์ที่มีความพิเศษ จึงเป็นสิ่งที่ผู้รับสนองพระบรมราชโองการต้องยกไว้เหนือเกล้าฯ “หิน” เป็นวัสดุหลักชนิดหนึ่งที่ต้องนำเข้ามาจากเมืองชลบุรี<sup>1</sup> ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเพื่อนำมาสร้างซุ้มประตู จำนวน 8 ซุ้ม บริเวณทางเข้าสู่ลานภายในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามฯ กรุงเทพฯ จากหลักฐานแหล่งหินเก่าที่มีการขุดค้นมาแต่โบราณ จากการสำรวจพบที่บริเวณแหลมแท่น ตำบลแสนสุข อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี และบริเวณบ้านเขาค้อน หมู่ที่ 9 อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี พบว่าบริเวณบ้านเขาค้อนเป็นแหล่งหินเก่าสมัยก่อนประวัติศาสตร์

การแกะสลักหินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจุดเริ่มต้นตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ในช่วงระยะนี้มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศจีน มีพระเจ้าลูกเธอ กรมหลวงเจษฎาภินันท์ ซึ่งต่อมาเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แต่งสำเภาไปทำการค้าขายกับจีนจนร่ำรวย การติดต่อค้าขายกับจีนทำให้ราชสำนักสมัยนั้นเกิดความนิยมจีน มีการสร้าง “สวนขวา” ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ตามอย่างราชวงศ์ถังของจีน ประการสำคัญการค้าขายกับเมืองจีนขากลับได้ซื้อสินค้าจากจีนในราคาถูกจําพวก “ประติมากรรมสลักหิน” เป็นหินรูปต่าง ๆ ถ่วงสำเภาเรือกลับมาเป็นพวกตุ๊กตาจีน ถะหรือเจดีย์จีนโดยนำไปประดิษฐานตามวัดวาอารามต่าง ๆ จากความนิยมศิลปะแบบจีนของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวงการประติมากรรมไทยคือ

<sup>1</sup> สุวิทย์ จิระมณี. ประวัติศาสตร์ศิลปกรรมในประเทศไทย. 2543. หน้า 153.

<sup>2</sup> คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. สมุดภาพประติมากรรมกรุงรัตนโกสินทร์. 2525. หน้า 14.

ต้องสั่งช่างจากเมืองจีนเข้ามาและช่างส่วนใหญ่จะพำนักอยู่ที่ย่านสำเพ็ง กรุงเทพฯ ในช่วงเวลานี้ช่างไทย  
 ได้มีโอกาสเรียนรู้ ฝึกฝนจนชำนาญและสามารถเข้าแทนที่ช่างจีนได้ จากการวิจัยพบว่าการแกะสลักหิน  
 ในท้องถิ่น ตำบลอ่างศิลา และ อบต. เสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เริ่มในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์  
 ส่วนมากจะเป็นคนจีนดั้งเดิมที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่จังหวัดชลบุรี ตั้งแต่สมัย  
 พระเจ้าตากสินมหาราช เป็นต้นมา จากหลักฐานปรากฏเรื่องราวของชาวจีนในชลบุรีมาก เช่น ในนิราศ  
 เมืองแกลงสุนทรภู่ กล่าวถึงคนจีนที่บางปลาสร้อย และบ้านบางมังกร<sup>1</sup> ไว้ว่า

“ถึงหย่อมย่านบ้านบางมังกรนั้น      ดูเรียงรันเรือนเรียบชลาสินธุ์  
 แต่ล้วนบ้านตากปลาริมวาริน      เหมือนแต่กลิ่นเนาอบตลบไป  
 เห็นศาลเจ้าเหล่าเจ็กอยู่เซ่งแซ่      ปูนทะกึ่งองค์แก่ข้างเพศไสย”<sup>2</sup>

ชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในจังหวัดชลบุรีระยะแรกอาจจะเลือกงานไม่ได้ ประกอบ  
 อาชีพทั่วไปตั้งแต่รับจ้างสีข้าวด้วยมือ รับจ้างซ่อมผ้า คำผ้า นายเรือ (จวนจู้) รวมทั้งเป็นชาวไร่และเป็นช่าง  
 จากคำบอกเล่าของชาวบ้านอ่างศิลาว่า “การแกะสลักหิน” เกิดจากการริเริ่มของชาวจีนอพยพที่เคยเป็นช่าง  
 แกะสลักอยู่ในจีนแผ่นดินใหญ่มาก่อน เมื่อมาอยู่ที่ภาคตะวันออกจึงได้นำวิชาความรู้ที่มีอยู่ออกมาใช้  
 “การแกะสลักป้ายฮวงซุ้ย” เป็นอาชีพหนึ่งของชาวจีนนิยมทำกันอย่างแพร่หลายในช่วงเวลานั้น ต่อมา  
 มีร้านแกะสลักในทำนองเดียวกันเพิ่มเป็นจำนวนมาก และร้านแกะสลักหินได้เติบโตและขยายตัวอย่าง  
 รวดเร็วในอำเภอบ้านบึง และตำบลอ่างศิลา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี มีการพัฒนาการแกะสลักหินใน  
 รูปผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ที่ต่างออกไปจากการรับจ้างแกะสลักป้ายฮวงซุ้ยที่เคยทำตกทอดกันมา เช่น “การทำ  
 ครก” “การทำลูกนิมิต” “การทำป้ายเสมา” “การทำรูปสิงโต” เป็นต้น

ส่วนใหญ่การแกะสลักหินที่ตำบลอ่างศิลาและ อบต. เสม็ด จะทำกันเป็นระบบครอบครัวสืบทอด  
 ประสบการณ์ความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ระยะแรกของการแกะสลักจะใช้ “หินแกรนิต” ใน  
 เขตพื้นที่ตำบลอ่างศิลา หินชนิดนี้จะมีเนื้อหินเป็นสีขาวและเป็นเนื้อหินที่มีคุณภาพเหมาะแก่การทำครก  
 และโม้ ต่อมาหินชนิดนี้มีจำนวนน้อยลง จึงอาศัยแหล่งหินจากที่อื่น ๆ เช่น จังหวัดจันทบุรี จังหวัดตาก  
 สำหรับหินแกรนิต จังหวัดลพบุรีจะเป็นหินทราย บางร้าน เช่น ห้างหุ้นส่วนจำกัด ช่างแกรนด์สโตน  
 อ่างศิลา มีการนำหินเข้ามาจากต่างประเทศ เช่น หินจากประเทศรัสเซีย หินจากประเทศจีน เป็นต้น  
 ช่างแกะสลักหินที่ตำบลอ่างศิลา และ อบต. เสม็ด ส่วนมากเป็นชาวอีสานจบการศึกษาระดับประถมศึกษา

<sup>1</sup>ชื่อที่สุนทรภู่ใช้เรียกบางปะกง

<sup>2</sup>องค์การคำคุณศัพท์. ชีวิตและงานสุนทรภู่. 2538. หน้า 66.

เป็นส่วนใหญ่ ช่างเหล่านี้จะเรียนรู้วิธีการและกลวิธีการแกะสลักหินด้วยตัวเอง ตั้งแต่แกะสลักครกหินขนาดเล็กพัฒนาไปจนถึงการแกะสลักพระพุทธรูปขนาดความสูง 5-6 เมตร ขึ้นไป

จากการวิจัยพบว่ารูปแบบของผลิตภัณฑ์แกะสลักหินได้พัฒนารูปแบบใหม่ ๆ ในช่วงระยะหลัง เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคเพิ่มมากขึ้น เช่น รูปแกะสลักหินตกแต่งอาคาร รูปตกแต่งสวน รูปสัตว์ชนิดต่าง ๆ เป็นต้น แต่รูปที่ต้องแกะสลักอยู่เสมอและทำรายได้ดีมีคณานิยมมาก คือ “ครกหิน” ผลิตภัณฑ์ใช้สอยประจำครัวเรือนและครกหินที่อ่างศิลาซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ กล่าวได้ว่า “เป็นสัญลักษณ์สิ่งหนึ่งของอ่างศิลา” ความมีชื่อเสียงดังกล่าวร้านธานีแกรนิต หมู่ 4 ตำบลอ่างศิลา จึงคิดแกะสลัก ครกหินมีขนาดเล็กที่สุดในโลก หรือ “ครกจิ๋ว” ต่อมาได้รับการรับรองและบันทึกสถิติไว้โดยสถาบัน Guinness book of Record นอกจากนี้ยังมีแกะสลักครกหินมีขนาดใหญ่ที่สุดในโลกตั้งแสดงเป็นสัญลักษณ์บริเวณแยกทางเข้าตลาดอ่างศิลาอีกด้วย นอกจากนี้จังหวัดชลบุรี การแกะสลักหินมีหลักฐานปรากฏที่บริเวณเชิงเขาอิโต้ อบต. บ้านพระ อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี เป็นประติมากรรมแกะสลักหินรูปทรงแบบลอยตัวเรื่องเกี่ยวกับพุทธรูป พญานาค รูปคนและสัตว์ เป็นต้น ช่างที่แกะสลักส่วนมากเป็นชาวอีสานที่นำความรู้ ประสบการณ์ และทักษะจากอดีตที่เคยเป็นลูกมือช่างแกะสลักหินที่อ่างศิลามาในระยะเวลา 2-3 ปี มารับงานแกะสลักหินที่เชิงเขาอิโต้แห่งนี้

เส้นทางสายอ่างศิลามีความยาวต่อเนื่องไปจรดแหลมแท่นของจังหวัดชลบุรี ระยะทางประมาณ 20 กิโลเมตร สองฝากฝั่งมีร้านและโรงงานแกะสลักหินตั้งเรียงรายอยู่สองข้างทางจำนวนมากกว่า 50 ร้าน เป็น “เส้นทางสายหิน” ที่สำคัญของประเทศไทยมีการพัฒนารูปแบบและแนวการทำงานแกะสลักหินแบบท้องถิ่นเดิมบริเวณชุมชนอ่างศิลาให้เปลี่ยนแปลงไปสู่การแกะสลักหินแบบแนวใหม่คือ แกะสลักชิ้นงานตามใบสั่งของลูกค้า และ “ตามต้นแบบ” งานที่ลูกค้าต้องการ “รูปแบบและรูปทรง” จะพัฒนาเป็นแบบใหม่ ๆ แปลก ๆ ให้ตรงตามรสนิยมและความต้องการของลูกค้า จนก้าวหน้าไปสู่การนำการแกะสลักหินไปใช้ตกแต่งสถานที่ อาคารทางราชการ และอาคารของเอกชนต่าง ๆ มีผลให้ภูมิปัญญาชุมชนอ่างศิลาเดิมต้องเปลี่ยนแปลงไปคือจะต้องเรียนรู้การบริหาร การจัดการเชิงธุรกิจขนาดใหญ่ พร้อม ๆ ไปด้วยการเรียนรู้ “การออกแบบภาพร่างต้นแบบสำหรับการแกะสลักหินด้วย ภูมิปัญญาแบบพื้นถิ่นเดิมอาชีพการแกะสลักหินเป็นเพียงอาชีพพื้นบ้านที่สืบทอดต่อกันมาภายในครอบครัว ผลิตภัณฑ์ชิ้นงานสำหรับใช้ในครัวเรือน ได้แก่ ครกและสาก แต่ปัจจุบันชิ้นงานได้ก้าวขึ้นไปตั้งบนฐานสูงแบบอนุสรณ์สถาน มีคุณค่าเช่นเดียวกับผลงานศิลปะ ตัวอย่างเช่น ผลงานประติมากรรมแกะสลักหินแกรนิตภาพปลาตั้งอยู่ที่แหลมแท่น ตำบลแสนสุข ร้านศักดิ์ศิลา จาก อบต. เสม็ด อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เป็นผู้รับทำ หรือครกหินแกรนิตมีขนาดใหญ่ที่สุด

ในโลกตั้งไว้บนฐานสูงเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานของแหล่งผลิตการแกะสลักหินดั้งเดิมของประเทศไทย  
เกิดขึ้นจากช่างพื้นบ้านในชุมชนได้ร่วมกันจัดทำขึ้น โดยสรุปรูปแบบชิ้นงานการแกะสลักหินได้คือ

แบบที่ 1 รูปแบบที่ทำตามต้นแบบเดิมสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต

แบบที่ 2 รูปแบบที่ทำตามความต้องการของลูกค้า

แบบที่ 3 รูปแบบที่เกิดขึ้นจากการคัดลอกและตัดแปลงจากชิ้นงานเดิมและงานจากที่อื่น ๆ

แบบที่ 4 รูปแบบที่เกิดขึ้นจากการนำเสนอโครงการเพื่อการแข่งขันและทำงานร่วมกับ

กลุ่มอาชีพอื่น ๆ

### การต่อเรือ

การต่อเรือเป็นภูมิปัญญาพื้นถิ่นสำคัญในชุมชนภาคตะวันออกเฉียงใต้ที่มีชายทะเลยาวประมาณ 500 กิโลเมตร ชายฝั่งทะเลจังหวัดชลบุรียาวประมาณ 156 กิโลเมตร จังหวัดระยองมีชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 100 กิโลเมตร จังหวัดจันทบุรีมีชายฝั่งทะเลยาวประมาณ 80 กิโลเมตร และชายฝั่งทะเลจังหวัดตราดมีความยาวตลอดแนวชายฝั่ง 165 กิโลเมตร<sup>1</sup> จากการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีได้นำพบแหล่ง “เรือโบราณ” ในบริเวณอ่าวไทยจำนวนถึง 26 แห่ง และ 9 แห่ง ค้นพบหลักฐานเรือโบราณจมอยู่ในบริเวณพื้นที่เกาะหน้าอ่าวพัทธาและเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี รวมถึงบริเวณอ่าวหมู่ใหญ่จังหวัดจันทบุรี ช่วยให้เห็นภาพเกี่ยวกับวิถีชีวิตทางทะเลในน่านน้ำอ่าวไทยและใกล้เคียงได้ชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักฐานแรกคือ “เรือ” ที่ใช้แล่นใบค้าขายอยู่ในน่านน้ำบริเวณอ่าวไทยของภาคตะวันออกเฉียงใต้ มีอยู่ 2 แบบ คือ “สำเภาท้องแบนไม่มีกระดูกงู และสำเภามีกระดูกงู ส่วนมากเป็นเรือสำเภานาคกลางและขนาดเล็ก มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าเป็นเรือที่ต่อขึ้นในประเทศไทย หรือสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ขณะที่พม่ายกทัพมาตีและล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวชิรปราการได้นำกำลังพลประมาณ 500 คน พร้อมทหารคูใจดีฝ่าวงล้อมของพม่าออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ถึงเมืองจันทบุรีเพื่อเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหาร รวบรวมรีพล และต่อเรือรบได้

<sup>1</sup>บุญเดิม พันรอบ. เอกสารรายงานการวิจัยเรื่อง อุตสาหกรรมต่อเรือประมงภาคตะวันออกเฉียงใต้. ม.ป.ป. หน้า 1.

ประมาณ 100 ลำ เพื่อไปกอบกู้กรุงศรีอยุธยาต่อไป' หลักฐานเกี่ยวกับ "ตัวเรือ" จะพบได้ที่บ้านเสม็ดงาม ตำบลหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรีเป็นอุต่อเรือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ซึ่งชาวบ้านได้เคลื่อนย้ายโครงเรือจำนวนหนึ่งขึ้นไปไว้บนบกเพื่อจัดแสดงให้ผู้สนใจได้ชม ซึ่งความสำคัญของภูมิภาคตะวันออกในช่วงเวลานั้นน่าจะเป็นเมืองท่าหลัก และแหล่งต่อเรือของภูมิภาคที่สำคัญ

"การต่อเรือ" ในภาคตะวันออก จากการวิจัยพบว่า เป็นอาชีพที่เก่าแก่คู่กันมากับอาชีพการทำประมง เรือที่ทำการต่อขึ้นในชุมชนแถบนี้จะเป็นเรือใบระยะแรก และมาเปลี่ยนเป็นเรือเครื่องยนต์เมื่อประมาณ พ.ศ.2500 มีอำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี เป็นแหล่งต่อเรือที่ดำเนินกิจการมาแต่โบราณ มีชื่อเสียงทางด้านคุณภาพเรือ เรือใบทุกชนิดที่ต่อเป็นที่เลื่องลือว่าวิ่งได้เร็วกว่าเรือใบที่ต่อจากอุต่อเรือในจังหวัดชายทะเลอื่น ๆ ของภาคตะวันออก ทั้งนี้เพราะว่าช่างต่อเรือของจังหวัดชลบุรีมีความชำนาญ มีเทคนิคฝีมือการต่อเรือสูงมากเป็นช่างที่ทำกันมาเป็นอาชีพติดต่อกันมาแต่สมัยโบราณ<sup>2</sup> มีแหล่งต่อเรือที่สำคัญ คือ อุต่อเรือจระวัฒนา อบต. คลองตำหรุ อุต่อเรือที่แหลมแท่น ตำบลแสนสุข จังหวัดชลบุรี อุต่อเรือมงคล อบต. ท่าพริก จังหวัดตราด อุต่อเรือจระวัฒนาจะเป็นอุที่มีขนาดใหญ่ รับต่อเรือทุกชนิด เช่น เรือยอร์จ เรือประมง เป็นต้น การต่อเรือในภาคตะวันออกส่วนใหญ่เป็นเรือไม้ การต่อเรือช่างที่ต่ออาศัยประสบการณ์ในการต่อเรือเป็นหลักในการออกแบบรูปทรงเรือ ไม่ใช่แบบพิมพ์เขียว ประกอบกับความต้องการของลูกค้าซึ่งมักจะเป็นเจ้าของเรือเป็นหลักของการต่อเรือ เรือประมงในระยะแรกมักจะแคบเรียวย โดยมีอัตราส่วนความยาวต่อความกว้างประมาณ 4 : 1 และมีอัตราส่วนความกว้างต่อความลึกประมาณ 25 : 1 ติดตั้งเครื่องยนต์มีกำลังแรงม้าต่ำ จึงทำให้ระวางขับน้ำ (ตันกรอสส์) ต่ำไปด้วย การที่เรือประมงมีรูปร่างดังกล่าวเนื่องจากทรัพยากรสัตว์น้ำในระยะแรกมีมาก ไม่จำเป็นต้องแล่นเรือไปไกล ปัจจุบันชาวประมงนิยมต่อเรือมีความกว้างและความลึกมาก คือ มีอัตราส่วนความยาวต่อความกว้างประมาณ 3 : 2 ถึง 3 : 5 : 1 และความกว้างต่อความลึกประมาณ 18 : 2.2 : 1 และติดตั้งเครื่องยนต์มีกำลังแรงม้าสูง จึงทำให้ระวางขับน้ำสูง สามารถออกทะเลไปทำการประมงได้ไกล

จากการวิจัยพบว่าการต่อเรือประมงภาคตะวันออกแบ่งออกได้เป็น 3 ขนาด คือ เรือขนาดเล็ก เรือขนาดกลาง และเรือขนาดใหญ่ ซึ่งในแต่ละจังหวัดจะมีศักยภาพในการต่อเรือแตกต่างกันไปไม่มีมาตรฐาน

<sup>1</sup>หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดจันทบุรี. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีของสมาชิกรองคกรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น ครั้งที่ 6. 2541. หน้า 48.

<sup>2</sup>บุญเดิม พันรอบ. เอกสารรายงานการวิจัยเรื่อง อุตสาหกรรมต่อเรือประมงภาคตะวันออก. ม.ป.ป. หน้า 6.

แน่นอนขึ้นอยู่กับผู้ว่าจ้างและช่างเป็นผู้กำหนด โดยเรือขนาดใหญ่มีขนาดเรือตั้งแต่ 18-30 เมตร คู่ต่อเรือประมงที่จังหวัดตราด จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดระยอง มีแนวโน้มจะต่อเรือขนาดใหญ่ความยาวตั้งแต่ 24-30 เมตร คู่ต่อเรือที่จังหวัดชลบุรีจะต่อเรือขนาดใหญ่ความยาวเพียง 18-20 เมตร สำหรับวัตถุดิบใช้ในการต่อเรือมี 2 ประเภท คือ 1. วัตถุดิบหลัก เช่น ไม้เนื้อแข็งคือไม้ประดู่ ตะเคียน เต็งรัง มะค่าโมง เป็นต้น และไม้เนื้ออ่อนคือไม้ยางสำหรับทำส่วนประกอบ 2. วัตถุดิบที่ใช้ในการต่อเรือ เช่น น้ำมันยาง สีทาเรือ เครื่องยนต์ เป็นต้น การวิจัยยังพบอีกว่าการต่อเรือที่สร้างขึ้นเพื่อการประมงแบบพื้นถิ่น หรือการประมงชายฝั่งของชาวบ้านยังมีปรากฏอยู่ เช่น จังหวัดตราด ชาวบ้านได้นำไม้ขนาดใหญ่ที่หาได้ง่าย จำพวกไม้ตะเคียน ไม้พยอม มาซุง “เรือมาด” หรือ “เรือมาดซุง” ลำเล็ก ๆ เป็นเรือแจวพายข้างเดียวหรือติดเครื่องยนต์ขนาดเล็กเพื่อใช้วางอวนจับปลา ปู หรือสัตว์น้ำอื่น ๆ วิธีการทำเรือมาดซุงจะเลือกไม้ตะเคียนขนาดเส้นรอบวง 5-6 เมตร หรือเส้นผ่าศูนย์กลางขนาด 150 เซนติเมตร การซุงเรือจะต้องทำตอนที่ไม้สด ๆ จะทำง่าย และต้องทำให้เสร็จภายใน 7-8 วัน ถ้าไม้แห้งจะทำยาก ต้องนำมาถนไฟ สุมไฟให้เนื้ออ่อนนุ่ม ปกติเรือขนาดเล็กยาวประมาณ 3 วา ชาวประมงนิยมทำเรือมาดซุงใช้กันเองเพราะในอดีตไม้ตะเคียนหาได้ง่าย ประการสำคัญชาวบ้านเชื่อว่ามีส่วนศักดิ์สิทธิ์สถิตย์อยู่จะช่วยคลบบันดาลให้ทำมาหากินได้ดีขึ้น ปัจจุบันไม้ตะเคียนหาได้ยาก ชาวบ้านจึงเปลี่ยนมาใช้ “ไม้พยอม” ทดแทน การทำเรือมาดซุงสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่รู้จักนำไม้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ประกอบกับความรู้ความสามารถมาซุงแต่งให้เป็นพาหนะสำหรับการดำรงชีวิตอย่างง่าย ๆ ในชุมชนของตน

### การทอเสื่อ

การทอเสื่อในภาคตะวันออกมีประวัติความเป็นมาไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่นอน จากการวิจัยพบว่าจังหวัดจันทบุรีเป็นต้นกำเนิดและแหล่งการทอเสื่อดั้งเดิมของประเทสมิ “ต้นกก” เป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว (monocotyledon) ขึ้นอยู่ทั่วไปตามคันนาในเขตจังหวัดจันทบุรี ส่วนใหญ่จะพบขึ้นทั่วไปตามที่ลุ่มชื้นแฉะ เช่น หนอง บึง ดินเลนชายทะเล เป็นต้น ในระยะแรกการทอเสื่อเกิดจากชาวนานำมาทำเชือกผูกปู ต่อมา มีพวกแม่ชีและผู้นับถือศาสนาคริสต์ที่อยู่ในบริเวณอารามฟาติมา วัดคาทอลิก<sup>1</sup> สะพานวัดจันทร์ ตำบลจันทนิมิต ได้ริเริ่มการทอเสื่อจาก “กก” เป็นครั้งแรก ในอดีตการทอเสื่อนิยมทำเฉพาะชาวฉวน บางครั้ง

<sup>1</sup>ปัจจุบันย้ายห่างออกไปจากเดิมประมาณ 4-5 กิโลเมตร.

เขาจึงเรียกว่าเสื้อฉนวนหลังวัด เพราะหลังโบสถ์วัดคาทอลิกเป็นแหล่งที่ทอเสื่อกันอย่างเป็นลำเป็นสัน การทอเสื่อของชาวฉนวนทำสืบเนื่องกันมาเป็นเวลานาน ได้มีกล่าวถึงในหนังสือ “จดหมายเหตุแห่งความทรงจำสมัยฝรั่งเศสยึดฉันทบุรี ตั้งแต่ พ.ศ.2436-2447” ของหลวงสาครเขตต์ ชาวฉันทบุรีเรียกเสื่อที่ทอว่า “เสื่อรี”<sup>1</sup> ถือว่าเป็นเสื่อแบบดั้งเดิมและเสื่อต้นแบบของ “เสื่อฉันทบุรี” เพราะเกิดขึ้นจากชาวฉนวนได้แนะนำให้ชาวบ้านในจังหวัดฉันทบุรีปลูก “ต้นกก” ไว้แลกเปลี่ยนกับเสื่อทำให้ชาวบ้าน ในช่วงนั้นนิยมปลูกต้นกก ฝักหักทอเสื่อกันมาก มีหลักฐานใน “นิราศเมืองแกลง”<sup>2</sup> ที่สุนทรภู่ได้เขียนนิราศคำกลอนไว้ เมื่อท่านเดินทางมาเยี่ยมบิดาที่บ้านกร่ำและเดินทางผ่านบ้านแกลง (ปัจจุบันคือ อบต. กร่ำ) ท่านได้เขียนไว้ว่า

“ถึงบ้านแกลงลัดบ้านไปย่านกลาง	เห็นฝูงนางสานเสื่อนั้นเหลือใจ
แต่ปากพลอดมือสอดขยุกขยิก	จนมือหงิกงังไม่แบได้
เป็นส่วยบ้านสานส่งเข้ากรุงไกร	เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่วุ่นคน” <sup>3</sup>

กลอน 8 ในนิราศเมืองแกลง สุนทรภู่ได้แต่งไว้ประมาณตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ.2350 นับช่วงเวลาถึงปัจจุบันได้ 193 ปี คำกลอนที่ท่านเขียนไว้เป็นหลักฐานยืนยันว่าชาวเมืองแกลง หรือชาวอำเภอแกลง จังหวัดระยอง (ปัจจุบัน) มีการทอเสื่อกบประจำครอบครัวมานานและต่อเนื่องมาจนถึง พ.ศ.2498 เมื่อสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จไปประทับอยู่ที่สวนบ้านแก้ว อบต. ท่าช้าง อำเภอเมืองจังหวัดฉันทบุรี ได้ทรงพัฒนาการทอเสื่อฉันทบุรีให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น พระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรกิจการทอเสื่อของแม่ชีวัดฉนวน พบข้อบกพร่องบางประการ เช่น การย้อมสี การออกแบบ เป็นต้น จึงมีพระราชดำริให้ปรับปรุงกรรมวิธีการผลิตใหม่ให้ทันสมัยและมีคุณภาพ เช่น ให้ค้นคว้าผลิตสีสำหรับย้อมกกให้มีมากที่สุด ใช้กรรมวิธีฟอกกกให้ขาวก่อนจึงย้อมสี วิธีนี้ทำให้สีย้อมกกคงทนถาวรและได้หลากหลาย และโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงงานทอเสื่อฉันทบุรีที่สวนบ้านแก้ว ซึ่งเสื่อที่ผลิตได้ชาวบ้านจะเรียกว่า “เสื่อฉันทบุรีสมเด็จพระเจ้า” นอกจากนี้ยังทรงประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์จากเสื่อเป็นของใช้รูปแบบใหม่ ๆ เช่น กระเป๋าเอกสาร กระเป๋าถือสตรี ที่รองจาน ถังใส่กระดาษเช็ดมือ เป็นต้น และทรงโปรดเกล้าฯ ให้คิด

<sup>1</sup>หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดฉันทบุรี. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีของสมาพันธ์อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น ครั้งที่ 6. 2541. หน้า 197.

<sup>2</sup>เดิมมีฐานะเป็นเมืองจัตวา เรียกว่า “เมืองแกลง” ขึ้นอยู่กับจังหวัดฉันทบุรี ปัจจุบันขึ้นอยู่กับจังหวัดระยอง

<sup>3</sup>องค์การคำคุณศัพท์. ชีวิตและงานสุนทรภู่. 2538. หน้า 75.

เครื่องหมายการค้า “รูปคนหาบกระจาด” ใช้ชื่อว่า “อุตสาหกรรมชาวบ้าน (product of peasant)”

จนในที่สุดการทอเสื่อจันทบูรกลายเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของจังหวัดจันทบุรีที่มีชื่อเสียงจนถึงทุกวันนี้ โดยมีการทอเสื่ออยู่ 3 ชนิด คือ

1. เสื่อกก สานด้วยต้นกกกลม
2. เสื่อคล้า สานด้วยต้นคล้า
3. เสื่อก้านตอง สานด้วยก้านตองกะพ้อ

การทอเสื่อกกของภาคตะวันออกส่วนใหญ่ถือเป็นงานอดิเรกเฉพาะผู้หญิงและแม่บ้าน ผู้ชายส่วนมากทำไม่เป็น แต่เป็นกำลังสำคัญในการไปถอนกกมาให้แม่บ้าน ดังนั้นผู้หญิงจึงทอเสื่อเป็นทุกคน ใน อบต. กร่ำ จังหวัดระยอง สมัยก่อนพูดกันว่า “ถ้าเป็นผู้หญิงทอเสื่อไม่เป็นก็ไม่ใช่ชาวตำบลบ้านกร่ำ” เพราะฉะนั้นสุนทรภู่จึงว่า “เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน” จากการวิจัยพบแหล่งทอเสื่อแพร่หลายในภาคตะวันออกตอนบนด้วย คือ การทอเสื่อกกที่ อบต. บางปลาแร่ อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ทอเสื่อกกที่ อบต. โพนไทร อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก และทอเสื่อกกที่ อบต. วังน้ำเย็น อำเภอวังน้ำเย็น จังหวัดสระแก้ว โดยเฉพาะการทอเสื่อที่บ้านสร้างมีการนำกกกระจูดหรือกกกลมมาปลูกเพื่อตัดขาย และใช้กันอย่างกว้างขวาง เสื่อกกที่บ้านสร้างมีหลายขนาดคือ เล็ก กลางและใหญ่ หรือขนาดยาวเป็นพิเศษสำหรับปูอาสนสงฆ์ ปัจจุบันการทอเสื่อที่บ้านสร้าง มีการผลิตเป็นของใช้และของที่ระลึกแบบต่าง ๆ เช่น กระเป๋าถือสตรี กล่องใส่กระดาษชำระ ที่เก็บจดหมาย เป็นต้น มีลักษณะและรูปแบบคล้ายคลึงกับการทอเสื่อและผลิตภัณฑ์จากเสื่อของจังหวัดจันทบุรี และจังหวัดระยองมาก

กรรมวิธีในการทอเสื่อกกไม่สลับซับซ้อนเพราะสานด้วยมืออย่างเดียว นับเป็นศิลปหัตถกรรมอย่างแท้จริง ถ้าผู้ทอมีความละเอียดลออ รู้จักเลือกกก มีฝีมือดี ย่อมทำได้สวยงามโดยเฉพาะผู้ทอเสื่อจำต้องไว้เล็บนิคหน้อยสำหรับใช้ปลายเล็บจัดเสื่อให้แน่น เครื่องมือในการทอเสื่อ มีเข็มทำด้วยไม้ไผ่อย่างเดียว เข็มนี้มีขนาดเล็กเท่ากับความแบนของลำกก ยาวประมาณ 2 คืบ เสื่อที่ทอทุกชนิดปกติทอเป็นลายสองคือยกสอง ช่มสอง ตามลักษณะของลวดลายดอกและรูปสัตว์นั้น ๆ การทอเสื่อกกเป็นลวดลายทอเฉพาะที่เป็น “เสื่อเขลิยง” ซึ่งใช้กกเส้นเล็ก ๆ เท่านั้น ส่วน “เสื่อห้อง” ไม่สานลวดลายแต่ทอเป็นลายสองคายตัวและมีความทนทานกว่าเสื่อเป็นลวดลาย มีเสื่ออีกชนิดหนึ่งเรียกว่า “เสื่อจำแหรก” ชาวบ้านกร่ำไปถอนมาจากแหล่งที่เกิดกกชื่อว่า “คลองจำแหรก” ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 6 อบต. ทุ่งควายกิน อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เสื่อจำแหรกสานด้วยกกกลมเหมือนกันแต่ลำต้นเล็กใช้สานเป็นเสื่อเขลิยงอย่างเดียว และมีคุณภาพดีทนทานกว่าเสื่อกกแหล่งอื่น

มีการทอเสื่ออีก 2 ชนิด คือ “เสื่อคล้า” และ “เสื่อก้านตอง” นิยมทอกันไว้ใช้เองภายในบ้าน ไม่มี การซื้อขาย อย่างมากก็นำไปแลกเปลี่ยนกันเท่านั้น เสื่อคล้าใช้ประโยชน์ได้หน้าเดียวเช่นเดียวกับเสื่อห้อง แต่เสื่อคล้าเป็นเสื่อแข็งพับไม่ได้ วิธีเก็บรักษาใช้วางไว้กับพื้นบ้านถ้าจะนำไปใช้ที่อื่นจะต้องม้วนทะแยง มุมเพียงหลวม ๆ เท่านั้น ส่วนเสื่อก้านตองปัจจุบันไม่มีคนทำเพราะไม่มีก้านตองจะนำมาใช้ในการทอเสื่อ

ปัจจุบันการทอเสื่อได้พัฒนาและคลี่คลายออกไปมาก ดังจะเห็นได้ว่านอกจากจะผลิตออกมาใน รูปเสื่ออก ซึ่งทอผสมผสานกับเอ็นปอให้เป็นผืนเพื่อการใช้สอยเพียงเท่านั้น แต่ได้พัฒนารูปแบบการ ทอเสื่อไปในรูปแบบอื่น ๆ อีกมาก ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นเส้นทางสายใหม่ของหัตถกรรมเสื่ออก เช่น จาก รูปแบบดั้งเดิม คือ เสื่อม้วนเม้มริม ปัจจุบันได้เปลี่ยนรูปแบบไปสู่เสื่อพับมีหูหัว มองเผิน ๆ คล้ายกระเป๋า ซึ่งอาศัยวัสดุอื่นเข้าช่วย ได้แก่ ค้ายและผู้กัน แต่ถ้าหากต้องการเสื่อรูปแบบเดิมจะต้องสั่งทอ นอกจาก รูปแบบเสื่อจะเปลี่ยนไปได้มีการออกแบบเครื่องใช้ต่าง ๆ ให้สามารถใช้เสื่ออกมาประดิษฐ์ได้ ในระยะแรก เป็นเครื่องใช้ที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อนนัก เช่น กระเป๋าหิ้วแบบมีฝาปิดในตัวสำหรับใส่ของ ใช้เป็นกระเป๋าใส่ หนังสือไปโรงเรียนในสมัยหนึ่งของเด็ก ๆ ประมาณ พ.ศ.2493-2510 แต่ปัจจุบันรูปแบบกระเป๋าชนิดนี้หมด ความนิยมลง รูปแบบกระเป๋าชนิดนี้เกิดก่อนเสื่อพับและหมดความนิยมไปก่อน โดยต่อมาได้พัฒนารูปแบบ การทอเสื่อเป็นผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ ๆ ดังต่อไปนี้คือ 1. กระเป๋าสตรี 2. ก่องใส่กระดาษเช็ดหน้า 3. เข็มขัดสตรี 4. ที่ใส่จดหมาย 5. เบาะ-หมอน 6. ถังสารพัดประโยชน์ 7. เข็ม 8. หีบใส่เสื่อผ้าและ ตะกร้า 9. แผ่นรองนั่ง 10. มู่ลี่ลัดแล 11. ถาดเซิร์ฟ 12. ที่ใส่เครื่องเขียน ฯลฯ

## การจักสาน

การจักสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากการวิจัยพบว่ามีการทำสืบต่อกันมาของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ จะพบมากในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน แต่หลักฐานผลิตภัณฑ์การจักสานมีปรากฏตั้งแต่เมื่อใด ไม่มี หลักฐานยืนยันอย่างแน่นอน เนื่องจากว่าการจักสานเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน มีแพร่หลายอยู่ทั่วไป จนกลายเป็นสิ่งสามัญ ประการสำคัญการจักสานไม่ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ สมัยสุโขทัยราวพุทธศตวรรษที่ 18-20 มีการกล่าวถึงเครื่องจักสานชนิดหนึ่ง คือ “ครุหรือกระออม” สำหรับใส่ผ้า ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเครื่องจักสานขนาดใหญ่ใช้การยาด้วยชั้นหรือน้ำมันยาง ไม่ใช่ใสน้ำแทนโอ่ง

หรือคุ่มน้ำดินเผา เพราะครุมีน้ำหนักเบากว่าสะดวกในการขนย้าย<sup>1</sup> แม้ว่าครุหรือกระออมจะเป็นเครื่องจักสานรุ่นเก่าเพียงอย่างเดียวที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่เข้าใจว่าในอดีตคงมีการทำเครื่องจักสานรุ่นเก่าแบบเดียวกันชนิดอื่น ๆ ในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศมาอย่างต่อเนื่อง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่าการจักสานมีปรากฏแหล่งการผลิตที่อำเภอน้ำสนิม จังหวัดชลบุรี อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี อำเภอเขาสมิง อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด อำเภอแก่ง จังหวัดระยอง อำเภอพนมสารคาม อำเภอบางคล้า อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้น โดยมีแหล่งผลิตเครื่องจักสานตั้งอยู่ในจังหวัดชลบุรี จังหวัดฉะเชิงเทรา จังหวัดปราจีนบุรี เป็นส่วนมาก จากข้อสังเกตประการหนึ่งพบว่าในชุมชนท้องถิ่นที่ปรากฏการผลิตเครื่องจักสานในพื้นที่นั้นจะเป็นเขตที่อยู่อาศัยของชนชาติลาวที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น ชุมชน อบต. หัวลำโรง อำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา ในอดีตเป็นพื้นที่มีชนต่างวัฒนธรรม คือ ชนชาติลาวเข้ามาตั้งรกรากอยู่เป็นจำนวนมาก คนเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม ๆ มีการจักสานประดิษฐ์งานด้วยไม้ไผ่เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้สำหรับการดำรงชีวิต เช่น “ฟ้อม” “เครื่องสี่ข้าวด้วยมือ” “กะซัง” “ส้อมปลาอ” เป็นต้น นอกจากนี้มี “กะจาด” รูปทรงเปลือกตาหรือแม้แต่ชุมชนที่อยู่อาศัยของชนชาติจีนมาตั้งแต่อดีตก็จะพบการจักสานที่ยังสืบทอดการผลิตมาถึงปัจจุบัน เช่น “การจักสานหมวกก้วยเล้ง” หรือ “ก้วยเล๊ะ” คนไทยเรียกหมวกจักสานที่อบต. ปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยชาวบ้านชาวไทยเชื้อสายจีนยังคงอนุรักษ์รูปแบบหมวก “ก้วยเล้ง” และทำสืบทอดต่อกันมาในแถบพื้นที่ปากน้ำเจ้าโล้ อำเภอบางคล้า แต่ปัจจุบันความนิยมลดลง การทำหมวกเพื่อใช้งานจึงเปลี่ยนมาทำขึ้นเพื่อจำหน่ายเป็นที่ระลึก โดยเปลี่ยนมือเป็นฝีมือคนไทยมากขึ้น

การจักสานในชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดจันทบุรี จังหวัดตราด และจังหวัดระยอง พบว่า “ชาวชอง” ชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่แถบเชิงเขารอยต่อกับประเทศกัมพูชา รู้จักนำวัสดุในท้องถิ่นที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้สำหรับการดำรงชีวิตประจำวัน มี “คูลุ่ม”<sup>2</sup> เป็นวัสดุในการจักสาน มีการออกแบบให้เหมาะสมกับประโยชน์ใช้สอย และประดิษฐ์ขึ้น

<sup>1</sup>วิบูลย์ ลีสุวรรณ. “เครื่องจักสานพนมสนิม : การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา” ใน เอกสารประกอบการฝึกอบรมกลุ่มอาสาพิทักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านชลบุรี. 2541. หน้า 153.

<sup>2</sup>ต้นไม้ล้มลุกชนิดหนึ่ง ต้นสูงประมาณ 3 เมตร ต้นมีสีเขียวเข้ม ตอนปลายแตกแขนง 3-4 กิ่ง ผิวแข็งนำมาใช้จักสานได้

ด้วยฝีมือประณีต มีลวดลายสวยงาม โดยประดิษฐ์ขึ้นเป็นเครื่องมือเครื่องใช้หลายชนิดคือ สมุก กระซอน กระจาด ข้อง กระบุง ฯลฯ โดยเฉพาะ “สมุก” เป็นภาชนะสารพัดประโยชน์ มี 4 มุม และปากมีขนาดกว้างเท่ากัน อาจจะมีฝาครอบหรือไม่มีฝาครอบตามแต่ประโยชน์ของการนำไปใช้ สมุกนี้ทางใต้ใช้ใบตาลทำเรียกว่า “สมุกตาล” ส่วนชาวชองนิยมทำด้วย “คลุ้ม” และนิยมทำสมุกขึ้นใช้ในทิวขวี่วเรียง มีหลายขนาด มีลวดลายแตกต่างกัน บางชนิดมีฝาครอบด้วย สมุกของชาวชองมีน้ำหนักเบาหากใช้ใส่สิ่งของจะไม่นิยมทำแบบมีฝาปิด มีลวดลายที่ปรากฏคือ ลายสอง ลายสาม และลายกะโล่ นอกจากนี้ยังพบ “งอบเมืองตราด” รูปทรงดั้งเดิม มีลักษณะรูปแบบที่น่าสนใจคือ ด้านหน้าเป็นรูปรีแหลมคล้ายสามเหลี่ยม มีปีกยื่นยาวไปด้านหลังเป็นรูปทรงงอบโบราณที่เหมาะสมแก่การสวมใส่เพื่อกันแดดและฝน ความลาดเอียงของงอบชนิดนี้จะทำให้น้ำฝนไหลได้สะดวกและไม่ด้านลม มีการจักสานอีกแบบหนึ่งของจังหวัดตราดคือ “หมวกใบจาก” หรือเรียกกันทั่วไปว่า “งอบน้ำเชี่ยว” เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านมีเอกลักษณ์ของจังหวัดตราดแบบหนึ่ง และมีการสืบทอดและทำกันอยู่ในปัจจุบันเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในตำบลน้ำเชี่ยว อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด

การจักสานที่อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เป็นแหล่งผลิตเครื่องจักสานที่มีชื่อเสียงของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนในเขตอำเภอพนัสนิคมมีความสามารถในการจักสานทั้งผู้ใหญ่และเด็ก มีบรรพบุรุษเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาการจักสานสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ปัจจุบันตามโรงเรียนประถมศึกษาในเขตอำเภอพนัสนิคมเมื่อสอนวิชาศิลปะประดิษฐ์ จะมีการสอนเกี่ยวกับเครื่องจักสานควบคู่กันไปด้วย นอกจากนี้ยังจัดให้มีการประกวดการจักสานในงานระดับสำคัญ เช่น การประกวดศิลปกรรมแข่งขันทักษะและประกวดสิ่งประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรมนักเรียน ครั้งที่ 52 ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วิชาศิลปะศึกษา พ.ศ.2542 ณ โรงเรียนชลบุรี “สุขบท” จังหวัดชลบุรี เป็นผลให้งานจักสานที่พนัสนิคมมีการพัฒนารูปแบบทางหัตถกรรมประยุกต์ให้ก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ จากงานจักสานที่เป็นศิลปหัตถกรรมในครัวเรือนพัฒนาไปสู่การประดิษฐ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เพื่อจำหน่ายหรือเพื่อผู้บริโภค เครื่องจักสานรุ่นใหม่จึงมีรูปแบบเป็น “ของชำร่วย” “ของประดับตกแต่ง” บ้านเรือน สำนักงานและของสำหรับแขวนประดับตามห้างร้านต่าง ๆ โดยมีแหล่งผลิตเครื่องจักสานที่สำคัญของอำเภอพนัสนิคม เช่น อำเภอไร่หลักทอง อบต. หน้าพระธาตุ ตำบลพนัสนิคม เป็นต้น โดยเฉพาะชุมชน อบต. ไร่หลักทอง ในหมู่ที่ 5 เห็นความสำคัญและประโยชน์ของงานจักสานได้จัดตั้งกลุ่มจักสานอำเภอพนัสนิคมขึ้นมีประธาน ที่ปรึกษา และชาวบ้านภายในท้องถิ่นเป็นสมาชิก ชาวพนัสนิคมมีความถนัดเป็นพิเศษในการทำเครื่องจักสานไม้ไผ่เป็นเครื่องจักสานสำหรับใช้ในครัวเรือน หรือเครื่องมือในการจับคักสัตว์ โดยเฉพาะเครื่องจักสานประเภท “กระจาด” และ “ฝาชี” ชาวพนัสนิคมสานได้อย่างประณีตงดงามและมีรูปแบบเฉพาะถิ่นที่ต่างไปจากกระจาดและฝาชีในท้องถิ่นอื่น

การจักสานกระจาดพบว่ามีรูปแบบและกรรมวิธีเป็นลักษณะโดดเด่นเป็นของท้องถิ่นพหุวัฒนธรรม โดยเฉพาะ กระจาดแต่เดิมจะเป็นภาชนะสำหรับใส่อาหารไปถวายพระ หรือใส่อาหารงานพิธีสำคัญต่าง ๆ โดยมีถาดวางบนปากกระจาดเพื่อเป็นที่ตั้งภาชนะสำหรับใส่อาหาร เช่น ถ้วย ชาม โถ เป็นต้น และมีเครื่องจักสาน “ฝาชี” ครอบทับป้องกันสิ่งสกปรกอีกชั้นหนึ่ง การหาบกระจาดมีสามแหรงเป็นหูสำหรับหาบกระจาดเป็นคู่ ๆ รูปแบบกระจาดพหุวัฒนธรรมจะมีลักษณะพิเศษต่างไปจากรูปแบบกระจาดของท้องถิ่นอื่นคือ เป็นกระจาดทรงเตี้ย ปากกลมก้นสอบ เฉพาะส่วนก้นค่อนข้างสอบมาก และมีฐานรองรับกระจาดมีลักษณะเป็นเต้าสี่มุมไม่เรียบเหมือนกระจาดของท้องถิ่นอื่น ลักษณะการสานผู้สานจะขึ้นรูปด้วยการใช้ดอกสานเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมที่ส่วนก้นขัดกับดอกนอน ซึ่งเป็นดอกเส้นเล็ก ๆ ที่จะช่วยให้สามารถกำหนดรูปทรงได้ดี ส่วนที่ขอบกระจาดมีการเข้าขอบด้วยไม้ไผ่และผูกมัดด้วยหวายเช่นเดียวกับกระจาดไม้ไผ่ภูมิภาคอื่น ๆ แต่ขอบกระจาดที่พหุวัฒนธรรมจะมีขนาดต่าง ๆ กันไปตามการใช้สอยของผู้บริโภค “การจักสานฝาชี” จากการวิจัยพบว่า เครื่องจักสานประเภทนี้จะผลิตขึ้นมาควบคู่กับกระจาดและสานขึ้นจากไม้ไผ่ มีลักษณะลวดลายต่าง ๆ กัน โดยเฉพาะลายดอกพิกุลจะเป็นลายสานที่ประณีตงดงาม นิยมทำกันทั่วไป ลักษณะเด่นของการจักสานฝาชีที่พหุวัฒนธรรมจะอยู่ตรงลวดลายที่ได้รับการสืบทอดต่อเนื่องมาจากท้องถิ่น

การจักสานที่อำเภอพหุวัฒนธรรม เริ่มมีการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมการจักสานอย่างจริงจัง พ.ศ.2521 สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงมอบหมายให้คุณหญิงสุภาวดี อังคณาภรณ์ เป็นผู้ดำเนินโครงการส่งเสริมฝีมือการจักสานด้วยไม้ไผ่ ทางอำเภอพหุวัฒนธรรม โดย คุณจรรยา บริบูรณ์ เป็นนายกเทศมนตรีในขณะนั้น ได้มอบหมายให้นางปราณี บริบูรณ์ เป็นผู้ดำเนินโครงการการจักสานในเขตเทศบาลอำเภอพหุวัฒนธรรม เป็นโครงการเพื่อฟื้นฟูและสอนการจักสานให้กับเยาวชนที่มีความสามารถ ให้ช่วยกันสืบต่องานจักสานของพหุวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไป ที่สำคัญการฟื้นฟูการจักสานจะช่วยให้ประชาชนในท้องถิ่นมีอาชีพรองรับเป็นรายได้เสริมกับตนเองและครอบครัว ซึ่งการดำเนินโครงการฯ ได้ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน มีสอนการจักสานให้กับเยาวชนได้เป็นจำนวนมาก ขณะผู้ที่มีความสามารถจากการเข้ารับการฝึกอบรมการจักสานจะสืบทอดความรู้ให้กับผู้สนใจในท้องถิ่นอื่น ๆ ต่อไปด้วย

การจักสานของอำเภอพหุวัฒนธรรมมีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์เป็นการจักสานประเภทอื่น ๆ ด้วยคือ “กระจาดเป่าถือสตรี” ซึ่งเกิดขึ้นจากความคิดริเริ่มของคุณปราณี บริบูรณ์ โดยอาศัยประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการจักสานมาเป็นเวลานาน และเป็นวิธีการพัฒนารูปแบบการจักสานที่ถูกต้องตามหลักวิชาคือ ยึดอยู่บนพื้นฐานของรูปแบบดั้งเดิมของเครื่องจักสานของไทย และใช้ความถนัดและทักษะของ

ช่างจักสานพื้นบ้านพนัสนิคมมาสร้างสรรค์ขึ้นในรูปแบบใหม่ โดยได้รับแนวคิดและแรงบันดาลใจจากเครื่องจักสานต้นแบบของท้องถิ่นอื่น เช่น ตะกร้าหัวสิงห์บุรี กระบายจากภาคกลางเป็นต้นแบบแล้วสานขึ้นใหม่ โดยยังคงรักษารูปทรงเดิมและกรรมวิธีแบบเก่าเป็นหลัก และเลือกเฉพาะชิ้นงานที่มีรูปทรงลวดลายสมบูรณ์ที่สุดเป็นต้นแบบสำหรับผลิตออกจำหน่าย ทำให้เครื่องจักสานที่ผลิตออกมาแต่ละชิ้นมีมาตรฐาน นับเป็นกระบวนการผลิตในลักษณะหัตถอุตสาหกรรมที่ดำเนินการได้อย่างมีระบบและมีกระบวนการในการสร้างสรรค์ที่ดีที่สุดแห่งหนึ่ง<sup>1</sup>

### การทำพลอย

การทำพลอยในภาคตะวันออก ตอนล่างสุดเป็นแหล่งผลิตพลอยที่มีชื่อเสียงของประเทศ โดยเฉพาะจังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราด มีภูมิประเทศซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่รัตนานาชนิดและอัญมณีมีค่ามาก กระจายไปตามพื้นที่ของท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญและนำเงินตราเข้าประเทศอย่างมหาศาลในแต่ละปี จะเห็นได้จากมูลค่าการส่งออกอัญมณีและเครื่องประดับของประเทศไทย พ.ศ.2529 เป็นเงิน 13,180 ล้านบาท พ.ศ.2530 เป็นเงิน 19,811 ล้านบาท พ.ศ.2533 จำนวน 34,877 ล้านบาท ซึ่งแยกออกเป็นอัญมณีจำนวน 21,427 ล้านบาท และเครื่องประดับจำนวน 12,812 ล้านบาท<sup>2</sup> และปัจจุบันประเทศไทยจัดเป็นประเทศผู้ส่งออกอัญมณีและเครื่องประดับติดอันดับ 1 ใน 10 ของผู้ส่งออกที่สำคัญของโลก เนื่องจากปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญคือ มีแหล่งอัญมณีมีค่าหลายประเภท และมีความพร้อมทางด้านแรงงานฝีมือที่มีความชำนาญในการเจียรไนอัญมณีและประกอบตัวเรือนที่มีความละเอียดอ่อนและพิถีพิถันจนเป็นที่ยอมรับของทั่วโลก<sup>3</sup>

<sup>1</sup>วิบูลย์ ลีสุวรรณ. “เครื่องจักสานพนัสนิคม : การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา” ใน เอกสารประกอบการฝึกอบรมกลุ่มอาสาพิทักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านชลบุรี. 2541. หน้า 160.

<sup>2</sup>ดูเอกสาร โครงการศึกษาโครงสร้างอุตสาหกรรมอัญมณีและเครื่องประดับของ กรมการส่งเสริมการส่งออก กระทรวงพาณิชย์

<sup>3</sup>สำนักงานปลัดทบวงมหาวิทยาลัย. ความต้องการกำลังคนในสาขาวิชาทางด้านอัญมณีและเครื่องประดับ. 2536. หน้า 10.

“พลอย” ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นักธรณีวิทยาได้อธิบายว่าเป็นแหล่งภูเขาที่มีกำเนิดจากหินภูเขาไฟ มีชื่อเรียกว่า “เนเฟลิลีนบาสาไนท์” (nepheline basanite) เป็นหินบะซอลท์ (basalt) มีเนื้อแน่นแข็งแกร่งมาก ชาวบ้านเรียกว่า “หินดับเบ็ด” พลิกพลอยจะฝังจมและปะปนอยู่กับหินบะซอลท์ เมื่อขุดค้นหาจนถึงชั้นของหินบะซอลท์ก็จะนำดินมาร่อนล้างน้ำให้ดินสลายตัว จะปรากฏให้เห็นเม็ดพลอยปะปนอยู่กับกรวดและหิน การขุดค้นหาหาพลอยเป็นโชคอยู่มาก มีทั้งทุกข์และสุขปะปนกัน เหมือนกับเม็ดพลอยที่ปะปนอยู่ในกรวด หิน ดินทราย ดังมีคำพังเพยเปรียบไว้ว่า “ขาคดคงคืออาจเป็นเศรษฐีในพริบตา ถ้าเศรษฐีดวงตกอาจเป็นยากได้เช่นกัน” ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเรื่องเชื่อถือกันว่า “พลอยนั้นเป็นแร่อาถรรพ์” เป็นของสูง เป็นแร่ที่ผู้ค้ามักกลัวรูดแคลนในคุณค่าและทิ้งขว้างเหยียบย่ำในที่ต่ำ เศรษฐีพลอยที่ร่ำรวยและมีหลักฐานที่มั่นคงบางคน มีหลักปฏิบัติต่อพลอยอย่างดีเยี่ยมและจะเก็บวิธีการที่เป็นความลับสุดยอดเฉพาะตัวไม่ยอมแพร่งพรายให้ใครรู้

การขุดหาแหล่งพลอยจะขุดค้นหาตามแถบที่ลุ่มป่าเขา ที่ไร่ และที่นา เมื่อตรวจพบว่าที่ใดมีพลอยก็จะตกลงกับเจ้าของที่โดยการขอเช่าที่ขุดบ้าง หรือจะตกลงซื้อขายกัน หรือทำเป็นหุ้นส่วนร่วมกัน การขุดพลอยกระทำกันหลายวิธีตั้งแต่ลงทุนน้อยจนถึงขั้นอุตสาหกรรมเหมือนแร่ที่ลงทุนมาก แต่วิธีการขุดพลอยของชาวบ้านไม่ต้องลงทุนมากนัก ใช้วิธีการขุดดินลงไปเป็นบ่อกลม ๆ คล้ายบ่อน้ำ มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เมตร มีความลึกตั้งแต่ 4-10 เมตร ขึ้นอยู่กับชั้นของแร่ที่พบ บางแห่งขุดซ้อนเป็นอุโมงค์ทางใต้ดินเป็นระยะทางหลายสิบเมตร ซึ่งเป็นอันตรายต่อการถูกดินทับอย่างยิ่ง จากการวิจัยพบว่าคนขุดพลอยจะต้องมีความรู้ความชำนาญพิเศษว่าระยะไหนจะมีพลอย อาศัยการสังเกตหินและกรวดเป็นเครื่องชี้แนะเมื่อถึงระยะที่แน่ใจว่ามีพลอยปะปนอยู่ จะลำเลียงดินที่ขุดได้ไปล้างน้ำโดยใช้ตะแกรงร่อนเพื่อคัดเอาเม็ดพลอยออก บางรายมีทุนมากจะซื้อเครื่องสูบน้ำฉีดล้างและมีความสะดวกรวดเร็วกว่าวิธีแรก ส่วนอีกวิธีหนึ่งต้องลงทุนสูงทำเป็นรูปอุตสาหกรรม ลักษณะคล้ายกับการทำเหมืองแร่ดีบุกของทางภาคใต้ โดยทำเป็นเหมืองฉีดให้ดินถล่มแล้วใช้เครื่องสูบน้ำ สูบเอาดินเลนที่มีกรวดหินและพลอยปะปนกันอยู่ไปเข้าเครื่องแยกแร่คัดพลอยข้างเหมืองเรียกว่า “แยกคัดพลอย” วิธีการนี้ต้องใช้เครื่องมือกลมาก ตั้งแต่รถแทร็คเตอร์ รถขุดดิน เครื่องดูดแร่ เครื่องสูบน้ำ เครื่องแยกแร่ ฯลฯ

“พลอย” มีถิ่นกำเนิดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบที่บ้านเขาพลอยแหวน อปต. บางกะจะ บ้านเขาวัง บ้านสระแก้ว อำเภอท่าใหม่ ที่บ้านบ่อเวฬุ จังหวัดจันทบุรี และป่าห้วยแร้งท่ากุ่ม อำเภอบ่อไร่ จังหวัดตราด รวมถึงเขตรอยต่อกับประเทศกัมพูชา พลอยที่ขุดค้นพบจะมีหลายสีเช่น พลอยแดง (siam rubies) หรือ king rubies บุษราคัม (yellow sapphires) หรือ oriental topaz พลอยสตาร์หรือพลอยดาวแหก (star sapphires) พลอยเขียว (คราม) หรือ ไพลิน (blue sapphires) พลอยเขียวใบไม้ (มรกต) (green sapphires) พลอยโกเมน (garnets) และพลอยเพทาย (zircon)

“การเจียรระโนพลอย” เป็นการทำให้พลอยมีรูปเหมาะสม สวยงาม และแวววาวเมื่อรับแสง โดยผ่านวิธีการขัดถู คัดเหลี่ยม และขัดมัน การเจียรระโนพลอยต้องอาศัยความรู้และความชำนาญสูงมาก เพื่อที่จะรักษาเนื้อพลอยไว้ให้ได้มากที่สุดและได้พลอยมีลักษณะสวยงามทั้งรูปทรงและความแวววาว เมื่อพลอยได้รับแสง หรือเรียกกันว่า “พลอยน้ำดี” มีขั้นตอนการเจียรระโนพลอยที่สำคัญ 3 ขั้นตอน คือ 1. ขั้นตอนโกลนพลอย 2. ขั้นตอนเจียรระโน 3. ขั้นตอนขัดมัน ขั้นตอนการเจียรระโนพลอยเป็นความสามารถเฉพาะตัวของช่างแต่ละคน ในการกำหนดรูปร่างและลักษณะของการคัดเหลี่ยมได้อย่างเหมาะสมสวยงามจากพลอยก้อนตามธรรมชาติ วัฒนธรรมเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษมาไม่ต่ำกว่า 100 ปี และปัจจุบันนี้กลายเป็นอาชีพหลักที่สำคัญอย่างหนึ่งของรุ่นลูกหลาน ฝีมือในการเจียรระโนพลอยของคนไทยที่จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดตราดเป็นที่ยอมรับกันในบรรดาผู้สนใจพลอยทั้งในประเทศและต่างประเทศ ปัจจุบันได้มีการนำพลอยก้อนจากต่างประเทศเข้ามาเจียรระโนที่จังหวัดทั้งสองด้วย

“การเผาพลอย” เป็นการใช้วิธีการสำหรับเปลี่ยนสีพลอย และทำให้พลอยมีสีตามความนิยมพลอยก้อนธรรมชาติบางก้อนมีสีมืดมัวหรือเรียกว่า “มีหม่า” บางก้อนมีสีไม่ตรงตามความนิยม จึงเป็นพลอยมีราคาต่ำ ผู้ที่อยู่ในวงการพลอยจึงพยายามศึกษาวิธีการปรับปรุงสีของพลอยให้ดีขึ้น และประสบความสำเร็จพอสมควรในการปรับปรุงสีของพลอย ด้วยวิธีการเผาด้วยอุณหภูมิสูง ทำให้ได้พลอยตามสีที่ต้องการและมีราคาสูงขึ้นจากเดิมมาก ปัจจุบันมีพ่อค้าพลอยไปซื้อพลอยราคาถูกจากออสเตรเลียและศรีลังกา นำมาเผาเพื่อให้มีสีและความใสดีขึ้น และนำมาเจียรระโนขายทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ สร้างความร่ำรวยให้แก่พวกนักลงทุนได้อย่างรวดเร็ว วิธีการเผาพลอยโดยละเอียดยังเป็นความลับของนักเผาพลอยแต่ละคน ไม่ยอมเปิดเผยกัน แม้แต่ผู้ที่อยู่ในวงการเดียวกัน ทั้งนี้เพราะเป็นงานที่มีรายได้สูงมาก นอกจากนี้ขั้นตอนการเผาพลอยยังมีขั้นตอนอื่นๆ เช่น การปะพลอย การย้อมพลอย การทำพลอยปลอม เป็นต้น ซึ่งเป็นวิธีการที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการทำพลอยทั้งสิ้น

“ตลาดพลอย” บนถนนศรีจันทร์ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี เป็นตลาดพลอยที่ใหญ่ที่สุดของภาคตะวันออก ร้านค้าพลอยตั้งเรียงรายอยู่สองฟากฝั่งเป็นแนวยาวต่อเนื่องกัน เรียกถนนนี้ว่า “ถนนสายพลอย” การซื้อขายพลอยจะทำกันสัปดาห์ละ 3-4 วัน ตั้งแต่วันศุกร์-วันจันทร์ ร้านค้าพลอยจะแน่นขนัด เต็มไปด้วยรถยนต์ส่วนบุคคล รถจักรยานยนต์ และผู้คน que เดินไปมากวักไกว่ซื้อขายพลอยราวกับมีงานมหกรรม เห็นพ่อค้าแม่ค้าเจรจาต่อรองซื้อขายพลอย และวิธีการคัดเลือกพลอยด้วยวิธีการและเทคนิคที่ชำนาญ ซึ่งมีคำพังเพยกล่าวไว้ว่า “ตาดีได้ ตาร้ายเสีย” ประกอบกับในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ตลาดอัญมณีของโลกรุ่งเรืองมาก ตลาดพลอยจันทบุรี จึงจัดได้ว่าเป็นตลาดพลอยที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลกด้วย ทางด้านการศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา วิทยาเขตจันทบุรี ได้เปิดสอนรายวิชาเอกทางด้านอัญมณี

และเครื่องประดับหลายสาขาวิชาในระดับอุดมศึกษา ในปี พ.ศ.2542 และมีโครงการจัดตั้งเป็น “วิทยาลัย อัญมณีและเครื่องประดับ” เพื่อเป็นหน่วยงานทางการศึกษา วิจัย และบริการวิชาการทางด้านอัญมณีและเครื่องประดับ ระดับภูมิภาคพัฒนาความรู้ความสามารถของคนไทยให้แข่งขันกับตลาดโลกได้ในอนาคต

### การทำของที่ระลึก

การทำของที่ระลึก (souvenir) ในภาคตะวันออกมีการผลิตขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน เนื่องจากขาดการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่จากการวิจัยพบว่า “การทำของที่ระลึก” มีการผลิตขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ให้ชิ้นงานเป็นตัวแทนของฝาก ของขวัญ ของชำร่วย หรือของสะสม ในท้องถิ่นภาคตะวันออก จะมีการผลิตและประดิษฐ์ขึ้นประมาณระยะหลัง พ.ศ.2475 โดยเฉพาะช่วงของการพัฒนาบางแสนให้เป็นที่แห่งท่องเที่ยวและพักผ่อนตากอากาศ สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐาน และมีการสร้างโรงแรมองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยว (อสท.) ที่ตำบลแสนสุข (บางแสน) เป็นแห่งแรกในภูมิภาคของประเทศ ปัจจุบันคือ โรงแรมบางแสน บีชรีสอร์ท ท้องถิ่นบริเวณตำบลแสนสุข จึงได้ริเริ่มนำชิ้นงานทำนองของที่ระลึกออกจำหน่ายระยะแรกผลิตภัณฑ์จะนำมาจากแหล่งผลิตที่หัวหินและทางภาคใต้ ต่อมาจึงเรียนรู้และฝึกหัดทำขึ้นจำหน่ายเอง และส่วนใหญ่จะผลิตขึ้นจากวัตถุดิบที่หาได้จากทะเลในแถบนั้น แต่เดิมในภาคตะวันออกลักษณะของผลิตภัณฑ์ประดิษฐ์ขึ้นเนื่องมาจากความจำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวัน และใช้เวลาว่างจากงานหลัก การประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการประมงมาผลิตหัตถกรรมเครื่องใช้ โดยอาศัยวัสดุจากท้องถิ่นมาผลิตขึ้นและผลิตตามจำนวนความต้องการของสมาชิกในครอบครัว หรือเพื่อการแลกเปลี่ยนกันภายในท้องถิ่นเป็น “หัตถกรรมหรือศิลปหัตถกรรม” พื้นบ้านซึ่งเกิดขึ้นจากการทำด้วยฝีมือช่างชาวบ้าน ต่อมาเมื่อศิลปหัตถกรรมทำกันมากในขอบเขตที่กว้างออกไปถึงภายนอกท้องถิ่น ทำให้ชิ้นงานสิ่งประดิษฐ์เป็นที่รู้จักและเห็นคุณค่าของผู้สนใจว่ามาจากท้องถิ่นใดเมืองใด จึงเกิดการแพร่หลายเป็นที่รู้จักของผู้ซื้อ ผู้สะสมที่กว้างขวางออกไป “ศิลปหัตถกรรมพื้นถิ่น” จึงปรับบทบาทตัวหน้าที่หลักเดิมเพื่อการใช้สอยไปสู่บทบาทใหม่เป็น “ของที่ระลึก” เพื่อเป็นของฝากของขวัญ อีกส่วนหนึ่งด้วย และค่านิยมการซื้อสินค้าพื้นเมือง พื้นถิ่นของนักท่องเที่ยวในรูปแบบของที่ระลึก กลายเป็นวัฒนธรรมการท่องเที่ยวรูปแบบใหม่ และเป็นจุดขายของท้องถิ่นแต่ละแห่งที่พยายามจะสร้างขึ้น โดยอาศัยศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่า มีเอกลักษณ์ของท้องถิ่นมาประดิษฐ์เป็นสินค้าของที่ระลึกออกจำหน่ายเพิ่มรายได้แก่ท้องถิ่นและสมาชิกภายในครอบครัว โดยมีรูปแบบการทำของที่ระลึกที่สำคัญคือ

“ของที่ระลึกจากทะเล” ส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์ประมงขึ้นจากชิ้นส่วนของสิ่งมีชีวิตจากทะเล ในรูปของซากพืช ซากสัตว์ เช่น เปลือกหอย ปะการัง ก้อนหิน เป็นต้น ซากสิ่งมีชีวิตจากทะเล จากการวิจัยพบว่าชาวบ้านจะอาศัยการหาจากซากสิ่งมีชีวิตที่ตาย ในบริเวณริมหาดชายทะเลและริมเกาะแก่งต่าง ๆ โดยไม่ทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม หรือการทำรูปสิ่งมีชีวิตจากทะเลเลียนแบบขึ้นมาใหม่ โดยใช้สารสังเคราะห์หรือปูนปลาสเตอร์เป็นวัสดุหลักและนำมาตกแต่งสีให้ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด เพื่อไม่ให้เกิดการประกอบอาชีพการทำของที่ระลึกจากทะเลมีผลกระทบต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีรูปแบบผลิตภัณฑ์ที่สำคัญคือ ของที่ระลึกเพื่อการใช้สอยและเพื่อการตกแต่ง อาทิเช่น พวงกุญแจ กรอบรูป เครื่องแขวน (mobile) ที่ติดผม นาฬิกา เป็นต้น ผลิตภัณฑ์ประมงขึ้นจากซากสิ่งมีชีวิตจากทะเล ส่วนมากจะเน้นธรรมชาติของซากสิ่งมีชีวิตที่นำมาใช้ ไม่มีการดัดแปลงตกแต่งให้รูปลักษณะธรรมชาติของซากสิ่งมีชีวิตจากทะเลเปลี่ยนไป เช่น การเลือกนำเปลือกหอยมีรูปทรง ลวดลายและสีสันสวยงาม ขนาดประมาณ 2-3 เซนติเมตร มาประดิษฐ์เป็นพวงกุญแจ ความโดดเด่นของผลิตภัณฑ์จะขึ้นอยู่กับรูปทรงของเปลือกหอยที่นำมาใช้ว่ามีธรรมชาติของตัวมันเองสวยงามเพียงไร หรือการประดิษฐ์ของที่ระลึกจากทะเลประเภท “เครื่องแขวน” การประดิษฐ์ต้องใช้ความคิดและการแก้ปัญหาเกี่ยวกับรูปลักษณะของเครื่องแขวนรวมถึงรูปทรงขนาด และสีของซากสิ่งมีชีวิตจากทะเลและ/หรือเปลือกหอยในแต่ละชิ้นของส่วนย่อย ๆ ที่จะนำมาประดิษฐ์ให้เกิดความสวยงามได้สัดส่วนเหมาะสมในรูปทรงส่วนรวม การประดิษฐ์และสรรสร้างของที่ระลึกเกิดขึ้นจากความคิดและภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นหลัก ความเรียบง่าย ความซื่อ ตรงไปตรงมาจะสะท้อนออกมาในผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกจากทะเลแต่ละชิ้น มีแหล่งผลิตสำคัญตั้งอยู่ที่ตำบลแสนสุข อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี อบต. เพ อำเภอเมือง จังหวัดระยอง เป็นต้น

ของที่ระลึกจากทะเลบางผลิตภัณฑ์มีขั้นตอนและกรรมวิธีการผลิตและประดิษฐ์ซับซ้อน มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น ผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกจากทะเลในรูปพลาสติกหรือวัสดุสังเคราะห์มาประดิษฐ์และออกแบบเป็นสิ่งของเครื่องใช้ชนิดต่าง ๆ เช่น พวงกุญแจ ที่ทับกระดาษ ที่เสียบปากกา ดินสอ เป็นต้น ความโดดเด่นของผลิตภัณฑ์รูปแบบนี้จะขึ้นอยู่กับกรออกแบบและจัดวางซากสิ่งมีชีวิตจากทะเลชนิดต่าง ๆ อยู่ภายในผลิตภัณฑ์ที่ทำจากพลาสติก มีความโปร่งใสมองเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่จัดวางไว้ อยู่ภายในได้ชัดเจน ประกอบกับการใช้พลาสติกสีต่าง ๆ เป็นพื้นรองรับซากสิ่งมีชีวิตฯ จะช่วยขับความเด่นชัด ความสวยงามของผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ให้เพิ่มมากขึ้น ขั้นตอนในการผลิตของที่ระลึกประเภทนี้มีความเกี่ยวข้องกับศิลปะและวิทยาศาสตร์ ผู้ผลิตจะต้องมีความรู้และเข้าใจเกี่ยวกับเทคโนโลยี ตั้งแต่ความเข้าใจเกี่ยวกับสูตรการผสมน้ำยาทำพลาสติกให้ได้อัตราส่วนเหมาะสม สีพลาสติกที่ได้มีความใส ไม่มีเส้น

รีวรอยภายใน การทำแม่พิมพ์ต้นแบบ (mold) จากยางสังเคราะห์สำหรับหล่อแบบผลิตภัณฑ์ ต้องแข็งตัว  
 ได้รับความยืดหยุ่นเหมาะสม รวมถึงการจัดแต่งผลิตภัณฑ์ด้วยเครื่องขัดผิวมอเตอร์ไฟฟ้าให้เกิดความแวววาว  
 มีรูปทรงได้ขนาดและสัดส่วนสวยงาม ของที่ระลึกจากทะเลในรูปพลาสติกปัจจุบันผลิตที่ 251  
 ถนนลงหาดบางแสน ตำบลแสนสุข อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี

“ผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่” เป็นของที่ระลึกผลิตขึ้นจากเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน อปท. หินตั้ง  
 อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก อาศัย “ไม้ไผ่” วัตถุดิบจากธรรมชาติในท้องถิ่น มีอยู่เป็นจำนวนมาก  
 บริเวณแถบนี้มาแกะสลักเป็นผลิตภัณฑ์ของที่ระลึก เช่น รูปใบหน้าคน รูปเรือใบ รูปนกยูง เป็นต้น  
 การแกะสลักจะเลือกใช้เฉพาะส่วนคอและเหง้าของไม้ไผ่ มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของลำไม้ไผ่ได้สัดส่วน  
 ที่พอเหมาะกับการแกะสลักรูปทรงและสำหรับเก็บใส่สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ได้ โดยต่อไม้ไผ่จะมีขนาดเส้น  
 ผ่าศูนย์กลางของลำขนาดต่าง ๆ กัน เช่น การแกะสลักรูปใบหน้าคนมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของลำไม้ไผ่ที่มี  
 ข้อขอบหนา มีเหง้าและรากตรงส่วนข้อลำมาก ๆ เพื่อให้สภาพธรรมชาติของคอไม้ไผ่ที่ปรากฏเป็นส่วนนำ  
 ความคิดสู่การแกะสลักรูปใบหน้าคน แบบมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของลำไม้ไผ่จะแกะสลักเป็น  
 แนวคิ้ว เหนือขึ้นไปจากข้อบางรูปจะแกะสลักเป็นหมวกหรือส่วนของหัว ตรงส่วนของเส้นใยเหง้าได้ข้อลง  
 มาจะแกะสลักเป็นรูปใบหน้าโดยเก็บรักษาส่วนของเหง้าและรากบางส่วนไว้เป็นขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของลำไม้ไผ่  
 น่าสนใจของผลิตภัณฑ์จากไม้ไผ่จะอยู่ที่การรู้จักเลือกใช้วัสดุหรือวัตถุดิบจากธรรมชาติมาคิดประดิษฐ์เป็น  
 ผลิตภัณฑ์ ให้มีคุณค่าทางความงามและประโยชน์ใช้สอยเห็นถึงความแยบยลทางความคิดของการแกะสลัก  
 ต่อไม้ไผ่ของชาวบ้านให้ปรากฏเป็นรูปทรงที่มีความหมายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน หรือแม้แต่ของที่ระลึก  
 “ตุ๊กตาลิงมะพร้าว” ที่หมู่ 9 อปท. หนองปรือ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี มีแนวคิดการแกะสลักรูปแบบ  
 ผลิตภัณฑ์คล้าย ๆ กับการแกะสลักต่อไม้ไผ่ที่จังหวัดนครนายกต่างกันตรงที่วัตถุดิบจะเป็นลูกมะพร้าวแห้ง  
 และรูปแบบจะเป็นรูปทรงของลิง ประการสำคัญคือส่วนที่วางภายในมะพร้าวจะมีประโยชน์สำหรับไว้เป็นที่  
 เก็บออมเงินโดยเจาะส่วนผิวนอกของกะลามะพร้าวเป็นที่ใส่เงินเหรียญ มีประโยชน์ใช้สอยเพิ่มขึ้น

การทำของที่ระลึกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน จากการวิจัยพบว่าส่วนใหญ่จะผลิตหรือทำขึ้นภายในครอบครัว  
 เป็นการสืบทอดจากบรรพบุรุษเป็นช่วง ๆ มีอยู่บ้างที่เป็นการถ่ายทอดหรือเปิดสอนวิธีการผลิตไปยังผู้สนใจ  
 ทั่วไป เช่น “หัตถกรรมโมบายกุง-ปลา” ของนางสาวอารีญา เจริญสุข ได้อาศัยขวดน้ำพลาสติกที่ใช้แล้วมา  
 ประดิษฐ์เป็น “เครื่องแขวน” รูปสัตว์ทะเล เช่น กุ้ง ปลา เป็นต้น ได้รับความสนใจจากคนทั่วไปพอสมควร  
 โดยเฉพาะช่วงประเทศไทยประสบปัญหาทางเศรษฐกิจตั้งแต่ พ.ศ.2540 เป็นต้นมา แม้แต่สถาบันการศึกษา  
 ก็ให้ความสำคัญเช่นเดียวกันเชิญ นางสาวอารีญา เจริญสุข ไปเป็นวิทยากรอยู่เสมอ ส่งผลให้ศิลปหัตถกรรม  
 การทำของที่ระลึกแพร่หลายออกไปในวงกว้าง ข้อสังเกตพบว่าการทำของที่ระลึกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน

หลายแหล่ง เป็นการพัฒนาหรือคัดแปลงจากศิลปหัตถกรรมพื้นถิ่นเดิมเป็นจำนวนมาก คือ แทนที่จะทำให้มีขนาดใหญ่แต่จะลดขนาดให้เล็กลง ประดิษฐ์และออกแบบให้ดูสวยงาม กระทัดรัด ราคาไม่แพง พร้อมกับออกแบบผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกในรูปแบบใหม่ๆ ให้สนองประโยชน์ใช้สอยในสังคมปัจจุบันเพิ่มมากขึ้น